

CZU: 343.9.018.3:343.972(498)

UNELE CONSIDERENTE PRIVIND FENOMENUL RELIGIOS ÎN ȘTIINȚA CRIMINOLOGICĂ ROMÂNĂ

Alexe JEFLEA

Universitatea de Stat din Moldova

În articol este studiat fenomenul religios în doctrina criminologică contemporană din România. Pentru a obține rezultate criminologice noi și complete autorul a purces la analiza pluridisciplinară a fenomenului religios, atenție fiind acordată unor teze de origine teologică și psihiatrică. Pentru a formula concluziile a fost analizat un număr impunător de lucrări ale autorilor români din ultimul deceniu în materia criminalității religioase. Rezultatele obținute pot fi aplicate și în știința criminologică din Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: religie, criminalitate religioasă, fanatism religios, extremism religios, fenomen religios, terorism religios, motivația teroristului religios.

SOME CONSIDERATIONS CONCERNING THE RELIGIOUS PHENOMENON IN THE MODERN CRIMINOLOGICAL SCIENCE OF ROMANIA

In the realm of this scientific article there is studied the religious phenomenon in the modern criminology of Romania. In order to obtain the newest and complete criminological results the author has effectuated a multidisciplinary research of the religious phenomena being afforded necessary attention to some terms from theology and psychiatry. During the research there have been analyzed a great number of scientific sources of the Romanian authors from the last decade in the matter of the religious criminality. The obtained scientific results can be applied in the future in the criminological science of the Republic of Moldova.

Keywords: religion, religious criminality, religious fanaticism, religious extremism, religious phenomenon, religious terrorism, motivation of the religious terrorism.

Introducere

Demersul nostru științific este consacrat cercetării aprofundate a fenomenului religios în literatura criminologică contemporană din România. Ținem să menționăm că literatura teologică și psihiatrică este cercetată cu precădere din perspectiva aspectelor pluridisciplinare pe care le implică fenomenul religios, iar concluziile acestor autori ne-au ajutat enorm la construirea unor teze criminologice în materia studierii criminalității religioase. Drept bază științifică a studiului nostru au servit lucrările următorilor reputați autori în materie: M.Andronache, I.Bria, C.Bogdan, A.Bossard, C.Burahna, E.Dumea, Z.Ghiorghiu, M.D. Linte, R.Macovei, A.-Cr. Mihai, A.-C. Moise, L.Negrier-Dormont, A.Gh.Paul, A.-R. Stăiculescu, C.Șerban, M.Ștefan, T.Toutin, D.Pestroiu, B.Verrecchia, J.Jr. Witte, C.-M. Zamfir.

Obiectul de studiu a constat în identificarea dimensiunilor fenomenului religios în știința criminologică din România. Rezultatele obținute pot fi aplicate și în știința criminologică din Republica Moldova.

În cadrul acestei cercetări am purces la analiza etimologică a cuvântului „religie”; la analiza comparativă a religiei și dreptului; la demonstrarea tezei conform căreia religia nu doar se intersectează cu dreptul, dar și se opune acestuia; la argumentarea faptului că criminalitatea religioasă este doar o formă a devianței religioase care cuprinde mai multe forme de încălcare religioasă; la cercetarea unor aspecte discutabile ale terorismului religios ca fiind cea mai extremă și cea mai periculoasă formă de criminalitate religioasă; la studierea motivației teroriștilor și evidențierea tezei precum că teroriștii religioși ar suferi de *idei megalomaniace*, fiind evidențiată teza că nu întotdeauna este ușor să discernem între credința „extremă” și convingerea delirantă.

Atenționăm că prezentarea definițiilor de sorginte teologică în prezenta lucrare are doar un caracter informativ de cunoaștere și iluminare, fiind lipsită de careva aprecieri de conotație discriminatorie, și este prezentată doar cu scop de cercetare științifică.

Rezultate și discuții

Anterior, în publicațiile noastre am încercat să explicăm etimologia cuvântului „religie” [1, p.46], fiind evidențiate două etimologii latine: una este cea derivată din verbul „relegere” (a reveni în urmă prin lectură, cuvânt, gândire, a reculege), care sugerează legătura cu trecutul, cu o tradiție. Religia devine astfel aducerea

aminte a unui trecut, actualizare permanentă a acestuia; cealaltă etimologie provine din „*religare*” și are sens de „*a lega*”, „*a fixa*”, așa cum se întâmplă în multe regiuni ale lumii: religia unește, construiește și fundamentează liantul (coeziunea) social(ă). Coeziune socială care, pe lângă componenta religioasă, dispune și de aportul limbii, al tradiției istorice și al atașamentului de un anumit teritoriu. Rezultă de aici o cultură comună, modele și norme de comportament unitare [2, p.6].

Religia poate însemna principii morale, rituri, dar și moduri de a gândi, de a se raporta și/sau de a trăi sacrul în cadrul unui grup specific; deci, înseamnă un anumit sistem de viață pentru grupul respectiv [3].

Totodată, în literatura de specialitate teologică găsim și alte expuneri. Așadar, unii consideră că termenul *religie* este fluu și vag, deoarece semnifică puțin mai mult decât nimic, în orice caz nimic precis. Conform unor savanți, termenul „religie” (fr. *religion*) nu provine, cum îndeobște se crede, din verbul latin *religare*, întrucât substantivul latin *religio, religionis*, nu provine din verbul latin *religare*, ci din verbul *relegere*, care semnifică „*a culege noul, a strânge noul, a parcurge noul, a trece prin gândire, a trece în revistă*”. În atare sens, substantivul *religio* înseamnă atenție scrupuloasă, delicatețe a conștiinței, iar adjectivul *religiosus* desemnează ceea ce este de o atenție scrupuloasă [4, p.230].

Pe de altă parte, autorul M.D. Linte, citându-l pe C.Tresmontant, constată că astăzi termenul „religie” și derivații acestuia desemnează, pentru mulți încă, „*reprezentări și practici iraționale, mai mult sau mai puțin morbide după caz, relevând psihoze sau nevroze*”. Astfel, iraționalul, pre-logicul și morbidul, nevroticul, psihoticul apar ca fiind conținutul comun în acest mod de receptare a religiei. Religia se restrânge în acest caz la înțelesul unui „*adevărat vomitiv*” ce se opune științei, gândirii raționale, pozitivismului; în celălalt sens, religiosului i se opune raționalul, iar mentalității religioase i se contrapune „*raționalismul limpede al dimineții*” [4, p.230].

În acest sens, autorul E.Dumea menționează: „*Confruntând religiile umanității de astăzi, constatăm că termenul „religie” este unul anlog, dacă nu chiar convențional. Există diferite științe ale religiei, cum ar fi psihologia, sociologia religiei, geografia religioasă, antropologia religioasă, istoria religiilor, fenomenologia și filosofia religiei. Acestea sunt discipline care ne ajută să înțelegem religia. Există și diferite teologii ale religiilor. Prin urmare, pe de o parte, trebuie subliniată universalitatea religiei ca fenomen ce marchează profund umanitatea, iar, pe de altă parte, pluriformitatea obiectului religiei*” [5, p.227-228].

Religia include căutarea sensului și, la diferite niveluri antropologice, căutarea mântuirii, a spațiului sacru, a timpului sacru și a persoanelor sacre; implică societatea și individul, cultura și interioritatea. Fenomenul religios, în opinia autorului precitat, presupune și un răspuns dat Absolutului, care poate fi sub forma convertirii, rugăciunii sau vieții morale. Ar fi bine să existe o cunoaștere, cel puțin generală, a tuturor religiilor, deoarece „*cine cunoaște doar o religie nu cunoaște niciuna*” [5, p.227-228]. Se poate afirma că religia este raportul omului cu ceea ce el percepe ca și realitate transcendentă și care implică întreaga sa viață.

În conformitate cu o definiția de sorginte monoteistă, religia este recunoașterea de către om a unei puteri conducătoare supraomenești și în special a unui Dumnezeu personal îndreptățit a i se da ascultare. Interpretarea strictă a acestei definiții ar avea însă ca și concluzie nerecunoașterea religiilor politeiste.

Religia este definită ca orice sistem specific de credințe și închinare care implică adesea un anumit cod etic și o filosofare. Punctul slab al acestei definiții este acela că exclude religiile care nu practică închinarea, dar surprinde corect două componente importante ale religiei: (1) credința și închinarea într-o/la o zeitate sau zeități; (2) comportamentul etic față de alte persoane.

Definim religia prin prezența a trei elemente:

- 1) dogmă ce implică adeziunea la un adevăr elevat, orientarea înspre o realitate transcendentă sau spre o forță superioară;
- 2) ritual ce subliniază necesitatea participării la anumite practici cu caracter religios;
- 3) anumită morală ce implică un anumit număr de interdicții și obligații.

Într-o altă ipostază, este important să găsim acea legătură indisolubilă între drept și religie. A vorbi despre religie în raport cu dreptul, atâta timp cât există o multitudine de religii, care nu au nici același conținut, nici aceeași semnificație, și care chiar se opun unele altora, uneori de o manieră fundamentală, poate deveni complicat. Dreptul înseamnă reguli la care se adaugă articularea socială, realizarea practică și elaborarea acelor reguli.

Religia nu este numai un set de doctrine și aplicări ale conștiinței personale, ale inimii individuale, aceasta implică anumite creduri, culte, coduri comportamentale, comunități confesionale, anumite convingeri și articularea lor socială, îndeplinirea lor practică și elaborarea acestor convingeri [6]. Normativitatea este cunoscută începând din real, fără a fi nevoie să fie dedusă din Torah, Torah ce exprimă *normativitatea imanentă*.

Morala, ca normativitate ce conține ansamblul de condiții de dezvoltare a *omului* și a *umanității*, în atare sens, trimite nu către un imperativ categoric, ci către existența unor condiții de dezvoltare, fondate pe o realitate obiectivă intrinsecă ce nu depinde de arbitrarul și capriciile umane [4, p.239].

În această ordine de idei, compărând religia și dreptul, autorul J.Jr. Witte demonstrează că pe parcursul istoriei în mai multe ocazii sferile și domeniile legii și ale religiei fie că s-au suprapus, fie că s-au contrazis: fiecare tradiție religioasă a cunoscut și *teonomismul*, și *antinomianismul*: excesul legislativ și spiritualizarea excesivă a religiei; fiecare tradiție juridică a cunoscut și *teocrația*, și *totalitarismul*: sacralizarea excesivă și secularizarea excesivă a legii; fiecare tradiție religioasă se străduiește să se împace cu legea, prin atingerea echilibrului între *rațional* și *mistic*, între *profetic* și *clerical*, între *structural* și *spiritual*; fiecare tradiție juridică luptă să-și lege structurile și procesele formale de credințele și idealurile poporului ei [6].

Prin urmare, o deosebită atenție trebuie acordată faptului că religia va rămâne mereu un fenomen condiționat de istorie, de aceea modalitățile sale de actualizare și de contextualizare trebuie verificate caz după caz. Acest lucru este valabil mai ales pentru acele mișcări religioase recente care au apărut „brusc” și nu au fost cercetate printr-o analiză serioasă și o metodologie corespunzătoare.

Manifestările sacralului au fost mereu diferite și multiple. Acest lucru înseamnă că sunt mai multe căi de acces la adevărul ultim și la mântuire, având forme diferite. Istoricul religiilor caută să clasifice această varietate conform unor criterii care îl fac să discearnă diferite forme de religiozitate. De-a lungul istoriei experiența religioasă a luat diferite forme. În mod sintetic E.Dumea le organizează în ordinea următoare: 1) religii tradiționale; 2) induismul; 3) jainismul; 4) șintoismul; 5) confucianismul; 6) taoismul (daosismul); 7) iudaismul; 8) islamul; 9) zoroastrismul; 10) sikismul; 11) creștinismul [5, p.227-228].

În privința crimei, gânditorii din epoci diferite considerau că aceasta trebuie pedepsită, întrucât fapta comisă constituie o greșală și orice greșală trebuie pedepsită, pentru a servi drept pildă celorlalți. Noțiunea de „greșală” asociată ideii de „păcat” a păstrat o parte din conotația sa religioasă până în zilele noastre [7]. În acest context, savantul român L.Negrier-Dormont îl pomenește pe Averoes (sec. XII, un musulman care a trăit la Cordoba (Spania), jurist, medic și filosof care a consacrat o mare parte a lucrărilor sale lui Aristotel și a vrut să concilieze religia revelată cu iluminarea rațiunii). După Averoes, răspunderea personală a ființei umane survine pentru faptele sale, iar voința noastră găsește condiții externe în îndeplinirea acțiunilor umane. În consecință, comportamentul uman este parțial dependent de noi, iar parțial este legat de elemente ce nu depind de noi. Este vorba de constrângerile exogene și endogene despre care noi vorbim în criminologia actuală și care prezintă un interes major pentru psihologi și psihiatri [7].

Reieșind din cele relatate, subliniem că dreptul și religia sunt sfere distincte și științe ale vieții umane, dar ele există în interacțiune dialectică, întrepătrunse în permanență și îmbogățindu-se reciproc.

După J.Jr. Witte, dreptul și religia sunt înrudite *conceptual*, *metodologic*, *instituțional* și *profesional*:

– Din perspectiva *conceptuală*: se bazează pe aceleași concepte fundamentale despre natura existenței și a ordinii, a persoanei și comunității, a cunoașterii și adevărului. În mod analog sunt percepute păcatul și crima, convenția și contractul, mântuirea și reabilitarea, dreptatea și justiția.

– Din perspectiva *metodologică*: moduri de a-și interpreta textele doctrinare; moduri de a deduce precepte din principii, de a raționa pe baza analogiei și a precedentului; modalități de translație a valorilor și convingerilor celor mai profunde în obiceiuri ținând de un comportament obligatoriu sau recomandabil; moduri de aranjare și prezentare a argumentelor și informațiilor; metode de a aduce dovezi și a-și adjudeca dispute; metode de organizare, sistematizare și predare a materiilor de învățământ necesare.

– Din perspectiva *instituțională*: în principal în relația dintre Biserică și Stat, dar și în relația dintre diferite alte grupuri religioase și politice. Mare parte din drept este produsul atât al doctrinei juridice și politice, cât și al dogmei teologice și morale creștine.

– Din perspectiva *profesională*: în multe societăți timpurii, dar și astăzi, în anumite grupuri profesarea dreptului și a religiei se face de către aceleași persoane (fie biserica, fie o persoană, șef de trib, oracol, pontif sau rabin); profesiunile sunt asemănătoare ca formă: necesită o profundă educație în doctrină și mențin standarde de admitere foarte înalte, ele slujesc și servesc societatea și încearcă să fie exemple ale idealurilor chemării și comunității [6].

Religia aduce spirit în procesele și normele juridice, ea acordă dreptului onestitatea ei structurală, „*moralitatea interioară*”, respectul față de tradiție; autoritate și legitimitate. Ca și religia, dreptul are resurse scrise sau vorbite, texte sau oracole care sunt considerate decisive în ele însele. Fără acest spirit religios dreptul ar decădea curând într-un formalism fără conținut.

Acestea, ca și alte forme de interacțiune, au adus domeniile și științele juridice și ale religiei în dependență reciprocă. Dreptul și religia sunt, deci, două mari sisteme de valori și credințe, care se întrepătrund. O astfel de armonie dialectică este cea care conferă dreptului și religiei vitalitate și putere. Religia deschide posibilități noi și diverse de participare la drept [4, p.234]. Prin urmare, dreptul, după cum se menționează în știință, nu se restrânge la normativ, ci este și o izbucnire spontană a dreptății, domeniu în care religia este deseori înțeleasă ca purtătoare de grație, de speranță, de profeție [4, p.234-235].

De menționat că religia nu doar corelează cu dreptul, dar, spre regret, și se opune dreptului. Așadar, în condițiile societății contemporane rămâne de constatat că sub auspiciile religiei, din motive religioase sau pretinse a fi religioase (pseudoreligioase), se săvârșesc mai multe atrocități, fapte infracționale cu caracter terorist care pot avea atât caracter individual (spre exemplu, fapte de sinucidere religioasă etc.), cât și un caracter de masă, implicând mai multe persoane (spre exemplu, conflicte violente cu caracter național sau internațional, participarea în organizații teroriste de origine religioasă sau etnoreligioasă etc.).

Pentru a porni analiza unor aspecte discutabile ale criminalității religioase în știința criminologică, nu putem reflecta asupra dialogului interreligios fără să descriem în linii generale diversitatea religiilor. Dacă privim la parabola istorică a religiilor, culturilor și civilizațiilor, suntem constrânși să recunoaștem că nu există o singură religie, ci au fost și sunt mai multe tradiții religioase. Ele s-au diversificat de-a lungul istoriei și au asumat o configurație determinată.

Pentru a ne ușura povara cercetării, considerăm oportună identificarea și formularea unor termeni religioși ce au o importanță criminologică deosebită, în special care ne ajută la crearea unui glosar de termeni religioși, sintetizându-i din literatura teologică contemporană, totodată utili pentru a fi aplicați în cercetarea criminalității religioase. Prin urmare, distingem:

- **Biserică** – este comunitatea celor care sunt botezați; deci, aceasta este un organism teandric, o instituție divino-umană. Se precizează că în goană după autodeterminare și sporire a numărului de adepți, multe grupări contemporane, deși ostile noțiunii de Biserică, au început să-și garnisească titlaturile cu acest termen sau și-au intitulat templele biserici – în scopuri prozelitiste (spre exemplu, Biserica satanistă și Biserica luciferică etc.).

- **Catehizare** – este acțiunea de deprindere a principalelor învățături și practici care-l conduc spre mântuire pe noul convertit (în cazul convertirii bruște) sau pe cel ce se află în curs de convertire.

- **Comunitate dizidentă** – se constituie din credincioși care au o părere deosebită față de cea a majorității, pe care o socotesc depășită, și-și creează propria lor grupare (Advenștii reformiști, Asociația „Credința adevărată a Martorilor lui Iehova” etc.).

- **Confesiune** – este un termen ce definește juridic situația unei comunități desprinse din întregul Bisericii pe baza unei Mărturisiri de credință. Termenul „confesiune” este uneori utilizat în titulatura grupărilor respective alături de acela de „biserică”.

- **Convertire** – reprezintă momentul în care un eterodox problematizează în mod conștient suprema întrebare existențială umană: „Cum mă mântuiesc?”. „Ce trebuie să fac?”. Factorii care influențează convertirea sunt, în principal: a) efectul propovăduirii eficiente; b) propriile căutări sau cercetări asupra religiei; c) influența familiei (de obicei, prin căsătorie); d) receptivitatea față de anumiți stimuli: culturali, sociali, politici, economici; e) grupul social. Convertirea poate fi: bruscă sau în timp (famenul). Convertirea bruscă poate fi influențată în mod supranatural (prin viziuni, vise, vedenii, împrejurări concrete ale vieții). Convertirea se desfășoară în timp ca urmare a unui proces evolutiv, care conduce de la starea inițială de negare sau ignorare a valorizării ortodoxe a ideii de mântuire la acceptarea finală a acesteia.

- **Cult** – este un termen ce definește juridic situația unei grupări care propune nu doar o mărturisire de credință proprie (exprimată în „statut”), ci și o organizare a vieții religioase pentru propriii adepți, prin ceremonialuri specifice, spații consacrate (temple, case de rugăciune, săli de adunare sau ale „regatului”), sărbători etc. Este termenul preferat pentru exprimarea legalității unei grupări religioase, deoarece legislația în vigoare vorbește despre cultele religioase [8, p.115-117].

- **Erezie** – este abaterea de la dreapta credință, stabilită de Biserică (gr. *haeresis* = opțiune arbitrară). În trecut, ereziile au fost condamnate de către Sinoadele ecumenice și locale. În prezent, avem atât reînvierea vechilor erezii într-o formă nouă, cât și promovarea altora noi sau preluarea unor concepții specifice altor religii, care, odată „creștinate”, devin eretice.

- **Evanghelizare** – kerigma sau propovăduirea apostolică – vestirea cuvântului lui Dumnezeu către neamuri (păgâni, necredincioși); noua evanghelizare, inițiată prin campanii pe scară largă în bisericile occidentale, ca replică față de ateism și secularizare. Inițial, s-a dorit ca target sensibilizarea propriilor credin-

cioși, dar s-a ajuns, implicit, la interacțiuni cu caracter prozelitist. Sub masca „evangelizării”, mai multe culte, inclusiv „pseudoreligioase”, încearcă racolarea de noi adepți.

- **Grupare anarhică** – este constituită din persoane ce se răzvrătesc contra unei organizații religioase de bază (Biserică, confesiune, cult). Actele de nesupunere pornesc de la constatarea unor abuzuri sau altor nereguli; dacă dispar cauzele generatoare, cercul anarhiștilor se dizolvă.

- **Grupare separatistă** sau cea cu tendință centrifugă – se constituie din acei credincioși care, afiliați unei Biserici, confesiuni sau cult, se consideră cei mai îndreptății să introducă unele reforme, inovații etc. sau se opun reformelor promovate de gruparea de bază, ținând cu rigoare vechile rânduieli (Oastea Domnului, Visarioniștii etc.).

- **Misiune** – este acțiunea Bisericii asupra lumii, cu următoarele implicații: propovăduirea, convertirea necredincioșilor și botezarea. Etimologia termenului „*misiune*” – mitto-ere = a trimite. Se disting forme de falsă misiune, prin care se încearcă promovarea învățăturilor eterodoxe, prezentate ca fiind concepte înnoitoare în credință. Este obligatorie pentru a distinge grupările care desfășoară astfel de manifestări, precum și procedeele cu care acestea operează.

- **Misionarism agresiv** – aici trebuie făcută diferența dintre a fi aderent al unei religii considerate dreaptă și meritând a fi răspândită și împărtășită și altora și a te considera executantul unei comenzi divine de a-ți răspândi credința, mai ales prin camuflarea mesajului, prin folosirea abilă a „momelii”.

- **Mișcare** – este o acțiune de amploare în sânul unei Biserici sau al unui grup de indivizi, care propune o orientare doctrinară nouă sau o desprindere de Biserica-mamă. În sectologie se disting: mișcări neoprotestante: *mișcarea baptismală* (anabapțiștii, bapțiștii); *mișcarea adventă* (cultul adventist de ziua a șaptea, cultul adventist – mișcarea de reformă, martorii lui Iehova, secerătorii etc.; în total: peste 50 de „biserici” advente și 300 de fracțiuni mileniste); *mișcarea pietistă* (metodismul, armata salvării, antoinismul, nazarinenii, betaniștii); *mișcarea fundamentalistă* (penticostalii, quakerii); *mișcarea harismatică a celor ce „posedă” harisme*: *glosolalie, vindecări etc.* (penticostalii; antoinismul); mișcări mistice: *secte mistice slave* – propun fie o exacerbare a erotismului, pe fondul unor psihoze colective, fie blamarea sexualității, considerând trupul ca închisoare a sufletului și recurgând la castrări, mutilări etc. (hlăștii, scapeții, duhoborții, molocanii); *secte mistice de influență orientală, cum ar fi: practică yoga, meditația, ocultismul asiatic* (Krishna, Baha’i, Moon, meditația transcendentă); *secte mistice neopăgâne* (scientologia, Hristos – om de știință, ufolatrii, mormonii, Marele Graal); *Francmasoneria; New Age*; mișcări spiritiste: *pretind că realizează un sincretism între creștinism și religii orientale. Cred în reîncarnare și practică yoga, necromanția, divinația, meditațiile* (Spiritismul, Teosofia, Antroposofia); mișcarea mesianismului modern – *se caracterizează prin apariția noilor „Mesia”, profeți, arhangheli, salvatori, inițiați, „mame sfinte” etc. Adepții sunt, în cea mai mare parte, debusolați sau naivi, bolnavi psihic.* (Biserica satanistă, cea luciferică, Ku-Klux-Klan, David Koresh, Copiii Domnului (Mo), Templul popoarelor Jim Jones).

- **Schismă** – actul de ruptură a unei grupări de credincioși din sânul unei Biserici, printr-o abatere disciplinară (nesupunere, ingerințe politice sau de altă natură). Asociată cu erezia, schisma dă naștere unei noi grupări, confesiuni sau cult.

- **Secta** – o grupare religioasă desprinsă dintr-o confesiune sau un cult, sub conducerea unui întemeietor (fals Mesia, „paraclēt”, guru etc.) De obicei, doctrina ei e simplistă și rigidă; adepții: bolnavi psihic, naivi, fanatici. Adesea, promovează practici imorale, erotice, incestuoase, mergând până la sinucidere în masă. În sens mai larg, cuvântul „secte” e folosit pentru a denumi grupările eterodoxe care practică prozelitismul, chiar dacă unele activează cu acoperire legală, iar expresia „*obiectii sectare*” denumeste afirmațiile eretice propagate de către respectivele grupări.

- **Organizații religioase violente** – sunt acele grupări care, sub masca religiei, desfășoară activități teroriste (spre exemplu, Ku-Klux-Klan).

- **Prozelitism** – furt de adepți (credincioși) practicat de unele culte, confesiuni sau secte, în detrimentul Bisericilor tradiționale sau altor grupări religioase. Furt=infracțiune, deci presupune folosirea unor mijloace necinstite: publicitatea negativă, violență, înșelare, șantaj, speculă etc. Etapele prozelitismului: 1) cercetarea terenului (culegerea de informații despre credincioși, preot, viața bisericească); 2) răspândirea noii învățături și denigrarea celei tradiționale (publicitatea negativă); 3) catehizarea personală; 4) convertirea (botez, jurământ); 5) Durata: între câteva zile și câțiva ani. În literatura teologică se precizează că, din punct de vedere dogmatic, fărâmițarea religioasă contemporană își are cauza în libertatea greșit înțeleasă de către om [9]. Prozelitismul abuziv a devenit o condiție fundamentală în dezvoltarea extremismului și a terorismului religios.

Prezentarea acestor definiții este lipsită de careva conotație discriminatorie, are doar un caracter informativ de cunoaștere și iluminare; prin urmare, ne-ar ușura enorm cercetarea științifică în domeniul vizat și ar contribui la clarificarea unor aspecte care par ar fi neclare, ambigue sau dubioase.

Cum și am arătat în publicațiile noastre precedente, factorul religios este folosit ca vehicul pentru acțiuni ce pot destabiliza starea de securitate. Religia, în anumite situații, poate deveni o sursă de conflict armat. *Condițiile suficient necesare pentru transformarea religiei în factor de generare a conflictelor armate* pot fi: existența într-un spațiu, la un moment dat, a unor puternice discriminări religioase; combinarea discriminărilor religioase cu cele etnico-culturale și politice și cu decalajele economico-sociale; prozelitismul religios agresiv și violent; fundamentalismul religios, cu precădere islamic etc. Gradul ridicat de inamicitate între grupări religioase sau etnico-religioase dintr-un stat, din state diferite sau din provincii ale unor state diferite poate stimula și agrava conflictele religioase [1, p.46-47]. În acest context este relevant să precizăm că în literatura de specialitate s-au formulat trei teorii fundamentale care se luptă în jurul problematicii referitoare la rolul religiei în conflictele violente moderne:

- *Primordialității*, conform căreia religiile reprezintă principalul factor determinant în declanșarea și derularea războaielor.

- *Instrumentalității*, care consideră că religia este rareori cauza conflictelor, iar grupurile au posibilitatea de a utiliza dogma religioasă pentru a o folosi în atingerea propriilor scopuri.

- *Constructivității*, care privesc religia nici ca un factor cauzator de conflict, nici ca un instrument al elitelor pe durata acestuia. Constructivității vorbesc despre „*elementul religios al conflictului*” care poate servi în final drept mijloc de comunicare, tradițiile religioase furnizând mijloacele de înțelegere și de control al conflictului [10, p.60].

Orice formă de comportament uman destructiv, periculos și agresiv, constituie, în opinia noastră, *devianță religioasă*. Autorul român M. Andronache atribuie devianțele religioase la comportamentul deviant în rând cu omorul, furtul, violul, delicvența juvenilă, sinuciderea, consumul de droguri, prostituția, pornografia, extremismul politic [11, p.89]. De precizat că nu este obligatoriu ca această devianță să atingă gradul de prejudiciabilitate al unei fapte infracționale sau al unei contravenții. Suficient este să fie încălcată o normă teologică, morală sau o altă normă socială. Astfel, deducem că orice încălcare religioasă reprezintă devianță religioasă. Prin urmare, crima sau contravenția cu caracter religios constituie doar o formă a devianței religioase.

Un interes deosebit pentru cercetarea noastră capătă devianța religioasă materializată în terorism religios. În cadrul acestui studiu ne vom strădui să abordăm unele aspecte criminologice care ar aduce claritate în ce privește fenomenologia terorismului religios.

Extremismul religios stă la baza terorismului religios, el servind o precondiție a acestuia. Iată de ce ignorarea fenomenului de extremism poate tolera și contribui la dezvoltarea și răspândirea terorismului.

Ideologia extremistă promovează atitudini sau doctrine ale unor curente religioase, pseudoreligioase care, pe bază de opinii extreme, caută să impună, prin măsuri violente sau radicale, programul lor. Ura religioasă este un factor de bază în desfășurarea activității teroriste, iar terorismul religios este considerat a fi cel mai periculos, în contextul spălării creierelor viitorilor candidați la grupările teroriste, precum și al îndoctrinării religioase [1, p.46-47]. Grupurile fundamentaliste și culturaliste au ca proprie rațiune de existență o antipatie profundă la adresa guvernelor existente; pe de altă parte, grupurile comunitare și sincretice au un caracter difuz, cel mai adesea în medii rurale, concentrându-se asupra problemelor prin ajutor reciproc, nu prin opunere la politicile guvernamentale [12].

În opinia noastră, *terorismul religios* este o ideologie bazată pe ura religioasă camuflată sub egida îndoctrinărilor religioase sau pseudoreligioase ce constă în violență (*folosirea sistemică și planificată a forței ori a amenințării cu aceasta*) și practica de a influența prin violență luarea unor decizii de către autoritățile publice sau organizațiile internaționale, însoțite de intimidarea populației și/sau de alte acțiuni violente ilegale.

Spre regret, fenomenul terorismului religios este strâns legat fenomenul finanțării terorismului religios care nu întotdeauna se face în mod conștient de către cei care finanțează. Deseori, acesta are la bază fenomenul spălării banilor. Astfel, în scopul finanțării actelor de terorism au fost depistate cazuri când prin intermediul unor organizații caritabile non-profit s-a adunat bani de la adepții unei confesiuni religioase, însă destinația acestora nu a fost una caritabilă, ci pentru desfășurarea activităților teroriste. În plus, s-a manipulat cu opinia publică, cu scopul de a aduna bani. S-a descoperit că o organizație non-profit implicată în asigurarea bunăstării copiilor a folosit casete video care prezintă organizația religioasă „luptătorii liberi” în acțiune

în diverse țări, împreună cu imagini grafice de atrocități realizate împotriva membrilor aceleiași religii. Casele conțineau un apel de a trimite donații la un număr de casuță poștală pentru a ajuta în luptă. Aceste case au fost pe larg răspândite în stabilimentele religioase prin intermediul religiei. Același număr de casuță poștală a fost asociat cu apelurile în reviste, în care au fost publicate articole elaborate de către extremiști bine-cunoscuți [13, p.194].

Terorismul religios este exemplificat prin mai multe fapte infracționale comise împotriva vieții, sănătății, cinstei și demnității altor persoane, în special omoruri intenționate cu o deosebită cruzime, tortură, mutilare etc. În literatura de specialitate criminologică contemporană sunt aduse mai multe forme de tortură săvârșite împotriva persoanelor care nu împărtășesc aceeași religie cu adepții religiilor extremiste: amenințări cu uciderea copiilor și agresiuni sexuale asupra membrilor familiei deținutului; abuz fizic; privarea de somn (au fost cazuri în care deținuții nu au fost lăsați să doarmă până la 180 de ore); simularea înecului/ *submarinul*; nuditate forțată (pentru musulmani, nuditatea integrală este rușinoasă, ritualul îmbăierii având o dimensiune religioasă în raport cu spălarea corpului pentru purificare dinaintea rugăciunii); izolare; expunerea la temperaturi scăzute; poziții de stres; zgomot alb/zgomot de bandă largă; tortură senzorială; răstignirea palestiniană; administrarea de șocuri electrice pentru a nu lăsa urme pe corpul victimei; tortură prin muzică; raderea forțată a părului (raderea forțată a capului și a bărbii se făcea în scopul provocării de daune psihologice prin umilire, atât din punct de vedere personal, cât și religios, încălcând tabu-urile culturale; deținuților li se rădeau complet capul, barba, mustața, sprâncenele; pentru un musulman, să fie ras reprezintă o tortură morală insuportabilă, Islamul considerându-l un păcat și interzicându-l); privarea de alimente sau hrană neconformă cu preceptele religiei musulmane [14, p.57-59].

Ne solidarizăm cu criminologii care, cercetând criminalitatea religioasă, opinează că nicio tradiție, religie, credință, situație politică nu poate justifica lovirea, mutilarea, umilirea sau aplicarea oricărei forme de pedeapsă care să atenteze la demnitatea și integritatea fizică a oamenilor [14, p.57-59].

Metodele de terorism religios sunt cele mai diverse, incluzând și metodele de prelucrare și racolare a membrilor pe rețeaua Internet. Teroriștii pe Internet sunt cei care caută să-și promoveze scopurile sociale, religioase sau politice prin inducerea fricii pe scară largă sau prin deteriorarea fie a infrastructurii critice, fie a infrastructurii informaționale critice. În acest context, autorul A.-C. Moise distinge șase categorii de victime ale teroriștilor online (inclusiv ale celor religioși): 1) persoanele care utilizează rețeaua Internet de puțin timp; 2) persoanele naive care utilizează rețeaua Internet; 3) persoanele defavorizate sau cu dizabilități; 4) persoanele disperate, singure sau cu alte nevoi emoționale; 5) pseudovictimele; 6) persoanele care au pur și simplu ghinionul să fie la locul și momentul nepotrivit [15, p.76].

Persoanele din categoria celor disperați, singuri sau cu alte nevoi emoționale reprezintă victime sigure pentru infractorii din cyberspațiu. Astfel, aceste persoane ar putea căuta dragostea în mediul online în zone greșite, cum ar fi, de exemplu, diferite site-uri web matrimoniale nesigure, ar putea solicita cu disperare ajutor prin intermediul grupurilor religioase de pe Internet ori ar putea avea nevoie mare de bani sau de alte nevoi urgente, emoționale sau fizice. Totuși, A.-C. Moise menționează că nu toate victimele infracțiunilor săvârșite în cyberspațiu sunt selectate ca ținte pentru faptul că acestea prezintă unele vulnerabilități. Astfel, unii infractori își aleg victimele la întâmplare, utilizând principiul „*primul venit, primul servit*” [15, p.76].

Cele relatate ne îndreaptă spre o altă problemă, mai puțin discutată în știința criminologică contemporană, cum ar fi: *motivația infractorilor religioși, în special a teroriștilor religioși.*

Astfel, după cum se arată în literatura de specialitate, ucigașul în masă ucide și el mai multe victime, dar într-un singur act sau prin acte repetate la intervale foarte mici (secunde, minute, ore). Fanatismul ideologic, politic, religios (care uneori poate ascunde interese ale crimei organizate) constituie un motiv rațional și figurează printre motivațiile speciale ale ucigașilor în masă. Totodată, în calitate de motiv special în literatura de specialitate se evidențiază pasiunea fără limite care duce uneori la ura exterminatoare împotriva obiectului ei sau a apropiaților acestuia; pofta bolnăvicioasă, căutarea de avantaje materiale, rivalitățile care conduc la uciderea țintei sau a apropiaților acesteia; dorința de a se „debarasa” de persoane incomode sau dominante (crime adeseori în cadrul unei familii). Prin *motivații iraționale* legate de tulburări psihice foarte diverse se înțelege: melancolie, tulburări psihotice, schizofrenie paranoidă, psihoză paranoică etc. [16].

O întrebare importantă care este pusă în fața criminologului: *constituie teroriștii o categorie criminală aparte, cum sunt criminalii cu comportament sistemic sau ucigașii în masă?*

Aceștia sunt asasini, care nu au nicio legătură prealabilă cu victima aleasă la întâmplare, sau în funcție de criterii care uneori ne scapă (simbol al unui „dușman de clasă”, de religie etc.), iar alții absolut fără niciun criteriu. Ei folosesc în general moduri de operare de o cruzime sălbatică, pentru a manipula opinia publică; la ucigașii în serie se observă fenomenul de dezumanizare a victimei, ea fiind tratată ca pe un obiect, uneori victimele fiind comparate cu animalele oferite ca jertfă.

Din punct de vedere subiectiv, teroriștii se pretind a fi luptători, soldați sau militanți; dar și sub acest aspect constituie o categorie specială.

Printre motivele ce stau la baza comportamentului violent radical se numără: o formă de protest împotriva autorităților, un act de bravură – tineri care își exprimă natura rebelă prin violență, radicalizarea ca identitate, religia devine un scop în viață/ lupta pentru Dumnezeu, precum și răsplata (financiară, mitul martirului). Teroriștii, cel puțin acei care pretind că acționează din rațiuni ideologice, se consideră luptători. Își spun, de asemenea, „militanți”, iar la islamiști chiar „martiri”; dar și în acest caz trebuie să restabilim realitatea cuvintelor care trec dincolo de dialectică. Iar un martir, să nu uităm, este cel care moare pentru ideile sale și nu cel care îi omoară pe alții. Și din acest punct de vedere se pare că avem de a face cu extremiști. Astfel, după cum corect menționează autorii A.Bossard, B.Verrecchia și L.Negrier-Dormont, teroriștii pot constitui o categorie de criminali de extremă incluzând extremiști ai puterii sub aceeași motivație cu ucigașii în serie și ucigașii în masă. Pur și simplu, în opinia autorilor nominalizați, această sete de putere se exprimă într-un domeniu diferit – în domeniul public, nu în domeniul intim al sexualității. O astfel de ipoteză ar merita să fie studiată [16].

De obicei, teroriștii lucrează în grup; nu toți sunt extremiști. Așadar, este posibil ca în același grup să coexiste „adevărați” teroriști și „piese atrase”, recrutate în baza unui ideal politic sau religios [16].

Teroriștii individuali fac obiectul unor expertize psihiatrice privind răspunderea lor penală și posibilitatea de a primi pedeapsa penală. O chestiune importantă este cea a factorilor psihologici și psihopatologici și, mai ales, cea a existenței unei boli mentale. În studiul prezentat de autorii A.Bossard, B.Verrecchia și L.Negrier-Dormont datele culese au arătat absența unor tulburări mentale majore în raport cu DSM IV la teroriștii din ansamblul eșantionului. Unul avea totuși o retardare mentală moderată; alți doi au trecut prin episoade de natură psihotică în adolescență; aceste date sunt asemănătoare cu cele observate la populație în general [16]. Se pune, de asemenea, în discuție teza potrivit căreia teroriștii ar suferi de *idei megalomaniace*. Autorii se întreabă: „Nu este oare vorba de fanatism? Or, fanatismul nu este o tulburare mentală, afară doar dacă toate credințele ferme, fie ele religioase, politice sau de altă natură, sunt considerate ca patologice” [16]. Prin urmare, ei ajung la concluzia că nu întotdeauna este ușor să discernem între credința „extremă” și convingerea delirantă.

Astfel, după cum susțin savanții psihiatri, în schizofrenia paranoidă individul prinde gustul magiei, științelor oculte, spiritismului. Este interesat de secte și de muzică ezoterică. Delirul paranoid este neclar și abstract. El este cu tentă persecutivă, mistică sau pseudoreligioasă (viziune apocaliptică asupra lumii, înviere, misiune divină) [17, p.17]. O altă teză psihiatrică asupra teroriștilor constă în a-i considera ca sociopați sau psihopați sau a crede că prezintă o personalitate antisocială în sensul DSM IV [16].

O trăsătură specifică a acțiunii teroriste este *comportamentul sinucigaș* care ne duce imediat cu gândul la o patologie mentală implicită. În acest sens, autorii Z.Ghiorghiu, C.Șerban, R.Macovei, și M.Ștefan relatează că demonstrarea specificului social al unui fenomen căruia i se atribuiau exclusiv cauze individuale dovedește că „moartea voluntară e un tip de deces a cărui semnificație nu e de ordin demografic, ci filosofic, religios, moral, cultural”. Adevărata cauză a sinuciderii este de natură socială, întrucât semnificațiile acestui act se înscriu în contexte definite de raporturi sociale, de norme, valori, prescripții morale sau religioase [18].

Ne putem cu greu imagina că cineva își poate sacrifica viața pentru o cauză care constituie, pentru acești teroriști sau acești combatanți, o formă supremă de altruism, fie că e vorba de „shahada” *jihadului* sau de sinuciderea unui kamikaze japonez. Terorismul sinucigaș a făcut obiectul unor numeroase studii. Sunt luați în discuție factorii individuali, colectivi, patologici și sociali. Deși factorii traumatici importanți pot fi găsiți în copilăria anumitor teroriști originari din regiuni ale lumii în care bântuie conflicte grave, majoritatea studiilor constată *lipsa patologiilor mentale dovedite*.

S-a arătat că majoritatea teroriștilor sinucigași nu au un parcurs criminologic special înainte de trecerea la fapte. Discuțiile avute cu diverși teroriști care au eșuat în realizarea actelor lor de omucidere prin sinucidere au pus în evidență un discurs adeseori rece în legătură cu ținta, dar călduros față de familia lor. Savanții

A.Bossard, B.Verrecchia și L.Negrier-Dormont subliniază: „Deci, nu este vorba de o răceală apriorică schizoidă. Nu suntem surprinși să aflăm că factorul religios joacă frecvent un rol și că candidații la acest tip de sacrificiu aspiră la recunoaștere postumă, pentru ei și rudele lor, la o formă de imortalitate simbolică” [16].

Îndoctrinarea viitorilor teroriști sinucigași joacă un rol mai mult sau mai puțin important. Mai determinantă este dimensiunea simbolică legată de ideea de a deveni martir. A-ți sacrifica viața poate fi, de asemenea, un fel de a nu renunța la identitatea ta culturală, etnică, religioasă. Majoritatea studiilor subliniază acest fapt paradoxal că *teroriștii sinucigași nu sunt sinucigași* [16]. Dacă motivațiile teroristului-sinucigaș pot fi de natură religioasă sau naționalistă fanatică, ele pot fi, de asemenea, detensionate de dorința de sustragere de la o cultură opresivă. Sacrificându-se astfel, femeia s-ar ridica cumva la demnitatea condiției masculine.

Abordările criminologice și psihiatrice ale terorismului vor trebui să ia mai mult în seamă „*spiritul terorismului*” și să re-situeze crimele extreme. Terorismul atrage mecanisme care reprezintă crima ca fiind morală și demnă de laudat. Prin prezentarea actelor criminale ca având o inerentă valoare morală se declanșează procesul periculos de legitimare a actelor teroriste. Unele dintre aceste acte au autoritate morală prin afectarea indivizilor, apartenența ideologică a persoanei la comunitate. Valoarea morală a actelor violente este dată de faptul că individul face parte din comunitatea care internalizează aceste valori. Un terorist a cărui crimă devine un exemplu moral se vede pe sine și pe cei asemenea lui ca un agent etic, ca un membru al unei comunități care îi împărtășește idealul de bine/ rău, drept/ nedrept, permis/interzis.

Mecanica actelor teroriste redescrive actul criminal într-un fel care nu prezintă respect față de credințele religioase și politice ale indivizilor. Nici religiile, nici secularismul nu sunt baze teoretice pentru terorism. În schimb, sunt măști folosite pentru a justifica din punct de vedere moral ceea ce a fost deja atins prin actul de devotament excesiv [19, p.24].

Concluzii

✓ În prezenta lucrare toate definițiile de sorginte teologică au avut doar un caracter informativ de cunoaștere și iluminare, opiniile savanților au fost prezentate doar cu scop de cercetare științifică și sunt lipsite de careva aprecieri de conotație discriminatorie.

✓ Literatura criminologică română din ultimul deceniu se caracterizează printr-un interes sporit față de fenomenul religios în știința criminologică, în general, și criminalitatea de extremism religios, în special. Cercetările savanților se proliferază mai cu seamă pe tărâmul interdisciplinar dintre teologie, drept, criminologie și psihiatrie.

✓ Cercetătorii contemporani români precizează că religia va rămâne mereu un fenomen condiționat de istorie, că mișcările religioase recente care au apărut „brusc” și nu au fost cercetate printr-o analiză serioasă și o metodologie corespunzătoare constituie o amenințare din punctul de vedere al riscului desfășurării unor activități extremiste care pun în pericol drepturile, libertățile și interesele legitime ale persoanelor. Ne solidarizăm cu criminologii care cercetează criminalitatea religioasă și care susțin că nicio tradiție, religie, credință, situație politică nu poate justifica lovirea, mutilarea, umilirea sau aplicarea oricărei forme de pedeapsă care să atenteze la demnitatea și integritatea fizică a oamenilor.

✓ În opinia noastră, în condițiile societății contemporane rămâne de constatat că sub auspiciile religiei, din motive religioase sau pretinse a fi religioase (pseudoreligioase), se săvârșesc mai multe atrocități, fapte infracționale cu caracter terorist care pot avea atât caracter individual (spre exemplu, fapte de sinucidere religioasă etc.), cât și fapte ce poartă un caracter de masă, implicând mai multe persoane (spre exemplu, conflicte violente cu caracter național sau internațional, participarea în organizații teroriste de origine religioasă sau etnoreligioasă etc.).

✓ Orice formă de comportament uman destructiv, periculos și agresiv, constituie, în opinia noastră, *devianță religioasă*. Nu este obligatoriu ca această devianță să atingă gradul de prejudiciabilitate al unei fapte infracționale sau al unei contravenții. Suficient este să fie încălcată o normă teologică, morală sau o altă normă socială. Considerăm că orice încălcare religioasă reprezintă *devianță religioasă*, iar crima sau contravenția cu caracter religios constituie doar o formă de sine stătătoare a devianței religioase.

✓ Extremismul religios stă la baza terorismului religios, el servind o precondiție a acestuia, iar ignorarea fenomenului de extremism poate tolera și contribui la dezvoltarea și răspândirea terorismului. *Ideologia extremistă* promovează atitudini sau doctrine ale unor curente religioase, pseudoreligioase care, pe bază de opinii extreme, caută să impună, prin măsuri violente sau radicale, programul lor. S-a arătat că factorul reli-

gios este folosit ca vehicul pentru acțiuni ce pot destabiliza starea de securitate. În anumite situații, religia poate deveni o sursă de conflict armat.

✓ În literatura de specialitate criminologică principiul-cheie este teza, conform căreia fanatismul ideologic, politic, religios (care uneori poate ascunde interese ale crimei organizate) constituie un motiv rațional și figurează printre motivațiile speciale ale ucigașilor în masă. Ei folosesc în general moduri de operare de o cruzime sălbatică, pentru a manipula opinia publică; la ucigașii în serie se observă fenomenul de dezumanizare a victimei, de tratare a ei ca pe un obiect, uneori victimele fiind comparate cu animalele oferite ca jertfă.

✓ Criminologii și psihiatrii contemporani au demonstrat că printre motivele ce stau la baza comportamentului violent radical se numără: o formă de protest împotriva autorităților, un act de bravură – tinerii care își exprimă natura rebelă prin violență, radicalizarea ca identitate, religia devine un scop în viață/ lupta pentru Dumnezeu, precum și răsplata (financiară, mitul martirului). Îndoctrinarea viitorilor teroriști sinucigași joacă un rol mai mult sau mai puțin important. Mai determinantă este dimensiunea simbolică legată de ideea de a deveni martir. Teroriștii, cel puțin acei care pretind că acționează din rațiuni ideologice, se consideră luptători, „militanți” sau chiar „martiri”, însă realitatea cuvintelor trece dincolo de dialectică: un martir, să nu uităm, este cel care moare pentru ideile sale și nu cel care îi omoară pe alții.

✓ Psihiatrii susțin că teroriștii ar suferi de *idei megalomaniace*. Ei ajung la concluzia că nu întotdeauna este ușor să discernem între credința „extremă” și convingerea delirantă.

✓ Abordările criminologice și psihiatrice ale terorismului vor trebui să ia mai mult în seamă „spiritul terorismului” și să re-situeze crimele extreme.

Referințe:

- JEFLEA, A. Vulnerabilități și amenințări de natură religioasă în mediul de securitate publică: aspecte criminologice. În: *Revista Națională de Drept*, 2017, nr.2, p.46-52.
- PAUL, A.Gh. Fenomenul actual al secularizării și posibila lui depășire. În: *Studia Universitatis Septentrionis. Revista Catedrei de Teologie Ortodoxă și Asistență socială* din Baia Mare, Theologia Orthodoxa, 2009, anul I, nr.2, iulie-decembrie. Baia Mare: Editura Universității de Nord, 2009, p.5-20.
- BURAHNA, C. *Rolul religiei – conflicte religioase*. <https://ru.scribd.com/doc/102923981/ROLUL-RELIGIEI-Conflicte-Religioase> [Accesat: 13.07.2017].
- LINTE, M.D. Religie și Drept / recurs iconic (premise, orientări). În: *Chipul iconic: crochiuri antropologice – reflexii ale chipului misticoteologic ghelesian* / Fl.Caragiu, C.Caragiu-Lasswell, M.D. Linte et. al. București: Platytera, 2013, vol.3, p.229-282.
- DUMEA, E. *Cultură și religie în dialog*. Iași, 2010. 313 p. <https://emildumea.files.wordpress.com/2011/12/emil-dumea-cultura-si-religie-in-dialog-201011.pdf> [Accesat: 13.07.2017].
- WITTE, J.Jr. *Dreptul, religia și pacea lumii* (Original version: John Witte, Jr., Law, Religion, and World Peace, elaborat pentru The Tami Steinmetz Center for Peace Research, Universitatea din Tel Aviv, publicat cu permisiunea autorului). <http://altera.adatbank.transindex.ro/pdf/4/003Dreptul,%20religia.pdf> [Accesat: 09.07.2017].
- NEGRIER-DORMONT, L. Literatura Patristică: gânditorii Evului Mediu și ai Renașterii despre criminalitate. În: *Revista Electronică a Ministerului Public*, Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție a României. www.mpublic.ro [Accesat: 13.07.2017].
- BRIA, I. *Dicționar de Teologie Ortodoxă (A-Z)*. Tipărit cu Binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Ediția a II-a revizuită și completată. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994. 428 p.
- PESTROIU, D. *Suport de curs pentru specializarea „Teologie pastorală” la disciplina „Misiologie și Ecumenism”*. București: Facultatea de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian” a Universității din București. <https://ru.scribd.com/doc/49153805/Sectologie> [Accesat: 08.07.2017].
- MIHAI, A.-Cr. Terorismul religios, o „nouă violență arhaică”? În: *Perspective politice, Studii de securitate*, decembrie 2009, p.60-72. <http://perspective.politice.ro/sites/default/files/2009-12-05.pdf> [Accesat: 05.07.2017].
- ANDRONACHE, M. Influența violenței din jocurile video asupra comportamentului deviant. În: *Criminologie, criminalistică și penologie: studii*: Revista Societății române de Criminologie și Criminalistică și Asociației Procurorilor din România, 2015, nr.4, p.88-91.
- Securitatea națională și religia*. http://cssas.unap.ro/ro/pdf_studii/securitatea_nationala_si_religia.pdf [Accesat: 08.07.2017].
- BOGDAN, C. Considerații privind unele conexiuni între spălarea banilor și finanțarea actelor de terorism. În: *Revista Electronică a Ministerului Public*. Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție a României. www.mpublic.ro [Accesat: 13.07.2017].

14. ZAMFIR, C.-M. *Efectele victimogene ale torturii*. În: *Criminologie, criminalistică și penologie: studii*: Revista Societății române de Criminologie și Criminalistică și Asociației Procurorilor din România, 2015, nr.4, p.51-68.
15. MOISE, A.-C. *Infractorii și victimele în cyberspațiu*. În: *Criminologie, criminalistică și penologie: studii*: Revista Societății române de Criminologie și Criminalistică și Asociației Procurorilor din România, 2015, nr.4, p.69-77.
16. BOSSARD, A., VERRECCHIA, B., NEGRIER-DORMONT, L. *Psihiatria și Criminalitatea extremă: Care poate fi rolul psihiatriei în abordarea și înțelegerea fenomenelor criminale extreme?* În: *Revista Electronică a Ministerului Public*. Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție a României. www.mpublic.ro [Accesat: 13.07.2017].
17. TOUTIN, T. *Dependența de crimă*. În: *Criminologie, criminalistică și penologie: studii*: Revista Societății române de Criminologie și Criminalistică și Asociației Procurorilor din România, 2015, nr.1-2, p.7-33.
18. GHIORGHIU, Z., ȘERBAN, C., MACOVEI, R., ȘTEFAN, M. *Gestul suicidal din perspectiva patologiei criminologice*. În: *Revista Electronică a Ministerului Public*. Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție a României. www.mpublic.ro [Accesat: 13.07.2017].
19. STĂICULESCU, A.-R. *Gaze in the Abyss: Terrorism in the XXI Century*. În: *Criminologie, criminalistică și penologie: studii*: Revista Societății române de Criminologie și Criminalistică și Asociației Procurorilor din România, 2013, nr.1-2, p.20-26.

Prezentat la 19.07.2017